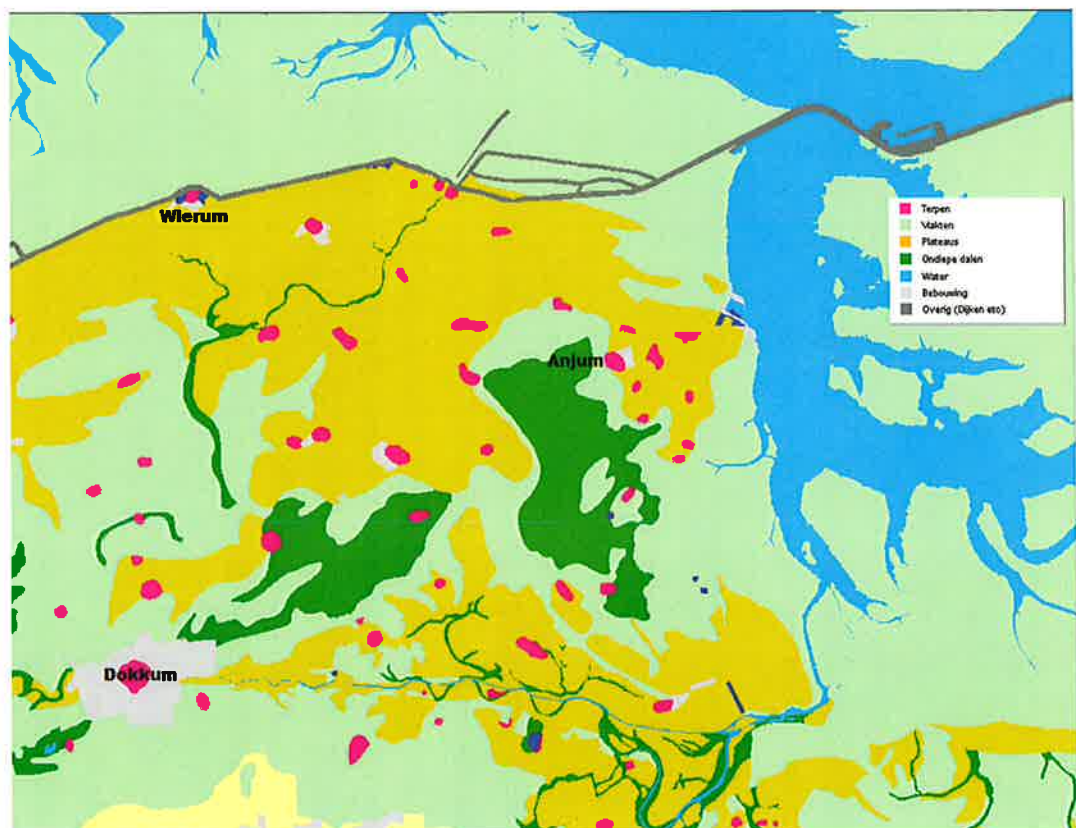

Anjum / cultuurhistorie

De huidige dorpsstructuur van Anjum is het resultaat van een lange ontstaansgeschiedenis, die op veel plaatsen goed afleesbaar is gebleven. De bouw van een vestiging voor NAM en MFA vormt een volgende stap in dit ontwikkelingsproces, die zoveel mogelijk moet aansluiten op de bestaande ruimtelijke karakteristiek. Om dat te kunnen bereiken is het gewenst de historisch-ruimtelijke opbouw van Anjum in beeld te brengen om daaruit randvoorwaarden te kunnen formuleren. In het volgende is dat gedaan door achtereenvolgens de landschappelijke onderlegger, de regionale context, de ontwikkeling van het historische wegen- en bebouwingspatroon en de latere uitbreidingen daarvan in onderlinge samenhang te schetsen.

Het noordelijk kleigebied, de kuststrook langs de zuidkant van de Noordzee, heeft zijn vorm gekregen in een eeuwenlang proces van aanslibbing. Hierdoor zijn in de loop der tijd natuurlijke patronen ontstaan van hoger gelegen gebieden van klei en zand, afgewisseld met lagere, natte gebieden. In deze onbedijkte kwelderzone vestigden zich mensen op de hogere gedeelten, op plaatselijke ophogingen – terpen – die zich door die bewoning geleidelijk konden verhogen en vergroten. Dat proces heeft zich voltrokken van vóór het begin van de jaartelling tot de systematische aanleg van dijken rond de 11de eeuw.

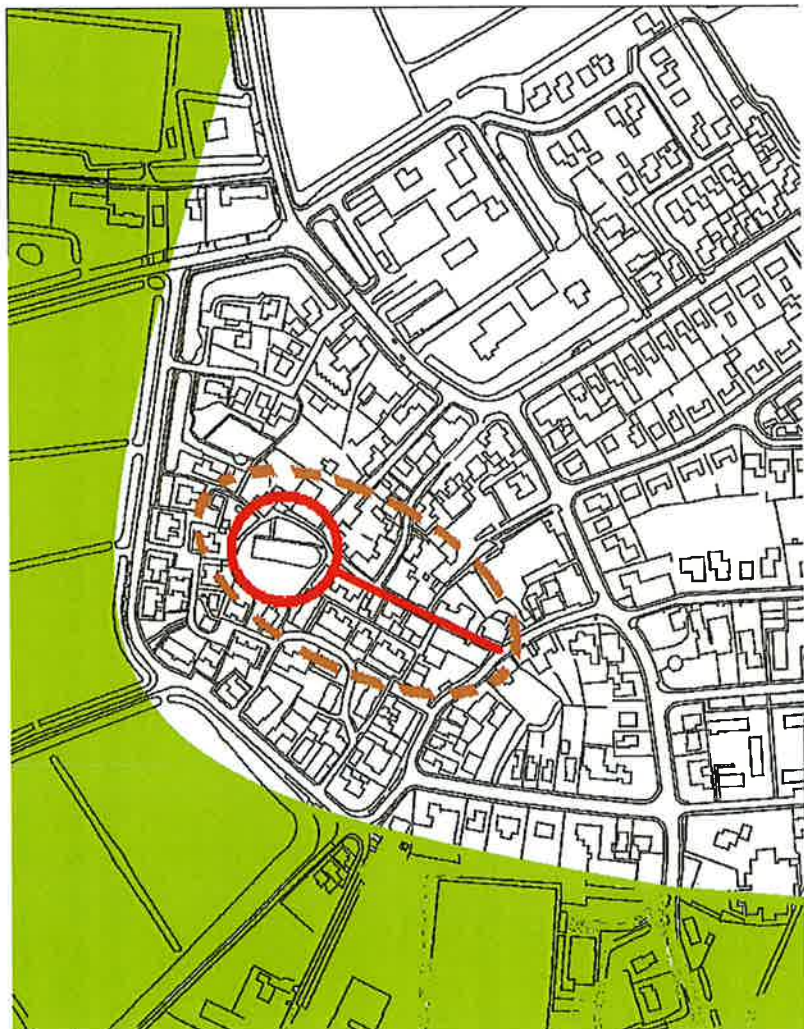
Op dergelijke getijdenvlakte vormen de hoger gelegen gedeelten ruggen (oeverwallen) die zich veelal evenwijdig aan de kustlijn en langs inbraakgeulen uitstrekken. In de noordoosthoek van het huidige Fryslân ligt zo een oeverwal die zich van west naar oost uitstrekt en langs de inbraakgeul van de Lauwers en de Ee naar het zuiden ombuigt. (afb.)

Op die oeverwal ligt een groot aantal terpen, waarvan vele zijn uitgegroeid tot dorpen. De locatie van de dorpsterp van Anjum is aan de binnenzijde van deze oeverwal, relatief gunstig door de beschutte ligging in combinatie met de nabijheid van vaarwater in directe verbinding met de zee.

De waarschijnlijk oudste vestiging op deze locatie dateert van rond het begin van de jaartelling en bestond uit een of enkele terpjes met daarop agrarische bebouwing. Tijdens de periode van de kerstening, in de vroege Middeleeuwen, komt in aansluiting daarop een kerkgebouw tot stand, waarvan het terrein een (gebruikelijke) min of meer ronde vorm bezit. De daaromheen liggende bebouwing gaat zich dan richten op de centraal gelegen kerk; een vorm die ook elders in de regio terug te vinden is zoals in Ee, waar het kerkerrein een meer vierkante vorm heeft gekregen.

Op de dorpsterp, gunstig gelegen op de overgang van de hoge kwelderrug naar de lage getijdenvlakte, ontstaat naast de oorspronkelijke agrarische en de kerkelijke functies ook meer naar buiten gerichte functies die het de handel in lokale producten van doen hebben. De hiervoor opgerichte bebouwing krijgt geen plaats aan de kerkring, maar wordt geplaatst langs een lineaire toevoeging aan de dorpsstructuur, een pad dat aan één zijde aansluit op het kerkerrein. Hierdoor komt een kenmerkende structuur tot stand, die bekend staat als 'handelsterp' en die op meerdere plaatsen in het Friese en Groningse kleigebied te vinden is (Stedum, Loppersum). Als gevolg hiervan krijgt de dorpsterp van Anjum uiteindelijk een enigszins langgerekte vorm (afb.), waarbij de agrarische bebouwing vooral langs de buitenzijde ligt en de overige bebouwing langs de hoofdstraat en de kerkring.

Behalve de karakteristieke vorm van het stratenpatroon kenmerkt ook de nabije ligging van een historisch, versterkt huis de bekende handelsterpen. In Anjum is dat het geval met het huis Holdinga, dat op korte afstand aan de noordoostzijde van het dorp is gesitueerd.

Bij de verdere ontwikkeling van de dorpsstructuur vindt aanvankelijk – vóór de bedijkingen langs de kust en langs het Grootdiep – voornamelijk verdichting op de terp plaats binnen de hiervoor geschetste hoofdopbouw. Daarna ontstaat ook de mogelijkheid om lager op de terp – of daarbuiten – te bouwen. Dit leidt tot het ontstaan van een tweede straat, vanuit de bestaande hoofdstraat (Tsjerkestrjitte) naar het noordoosten (Foarstrjitte).

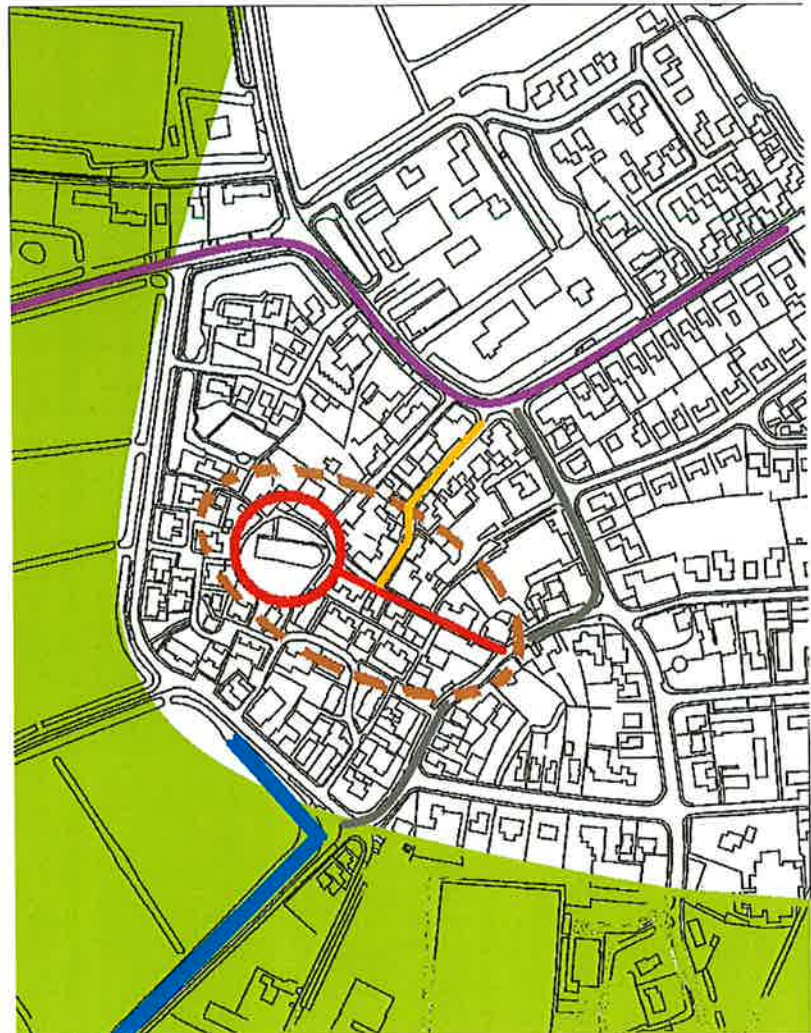
In de daaropvolgende eeuwen blijft de dorpsbebouwing overwegend beperkt tot verdichting langs de bestaande hoofdstructuur en uitbreiding op de flanken van de terp. Het laatste concentreert zich vooral in het gebied ten zuiden van de kerk, tussen de Tsjerkestrjitte en het lagergelegen gebied waarin de opvaart vanuit de Zuider Ee ligt. Deze bebouwing ligt wat achteraf en wordt ontsloten door een aantal paden evenwijdig aan de Tsjerkestrjitte. Buiten het gebied óp de terp komt nauwelijks bebouwing tot ontwikkeling, met uitzondering van het gebied dat direct aansluit op de kop van de Tsjerkestrjitte (Pheiferbuorren). Hier ontstaat een tweezijdige bebouwing die de Tsjerkestrjitte verlengt in oostelijke richting, naar de windmolen die daar buiten het dorp is gebouwd.

Aan de buitenzijde van de bebouwingsconcentratie op de terp komt een begrenzend wegstructuur tot stand, die langs de oostzijde een verbinding vormt tussen de opvaart en de doorgaande weg aan de noordkant van het dorp. Opmerkelijk is dat, met uitzondering van het bovengenoemde gebied aan de Pheiferbuorren, langs deze weg lange tijd nauwelijks bebouwing ontstaat. Hierdoor blijft de compacte dorpsstructuur scherp begrensd ten opzichte van de omgeving.

De Schotanuskaart uit 1718 (afb.) geeft een beeld van deze opbouw, met de begrenzende structuren van de vaart aan de laaggelegen westzijde en de "ring"weg aan de hogere oostzijde van het dorp.

De Schipvaart en de weg richting Morra sluiten als belangrijkste verbindingen naar buiten aan op de rand van de dorpskern.

Schematisch weergegeven is de structuur van de dorpskom, de oorspronkelijke handelsterp, dan uitgebreid met een tweede hoofdstraat aan de noordzijde, een begrenzende weg aan de oostzijde, en routes naar buiten (afb.). Deze opbouw zal enkele eeuwen achtereen het skelet van Anjum vormen, waaraan de bebouwingsstructuur is opgehangen.

Het kaartbeeld van de kadastrale minuut uit 1830 (afb.) geeft de dan bestaande situatie van bebouwing en kavelgrenzen weer. De hiervoor beschreven structuurkenmerken zijn duidelijk te herkennen. Buiten de geconcentreerde dorpskom bevindt zich geen bebouwing, uitgezonderd Holdinga dat buiten dit kaartblad ligt. De bebouwing ligt dicht aaneen aan weerszijden van de hoofdstructuurlijnen óf los georiënteerd op de kerk.

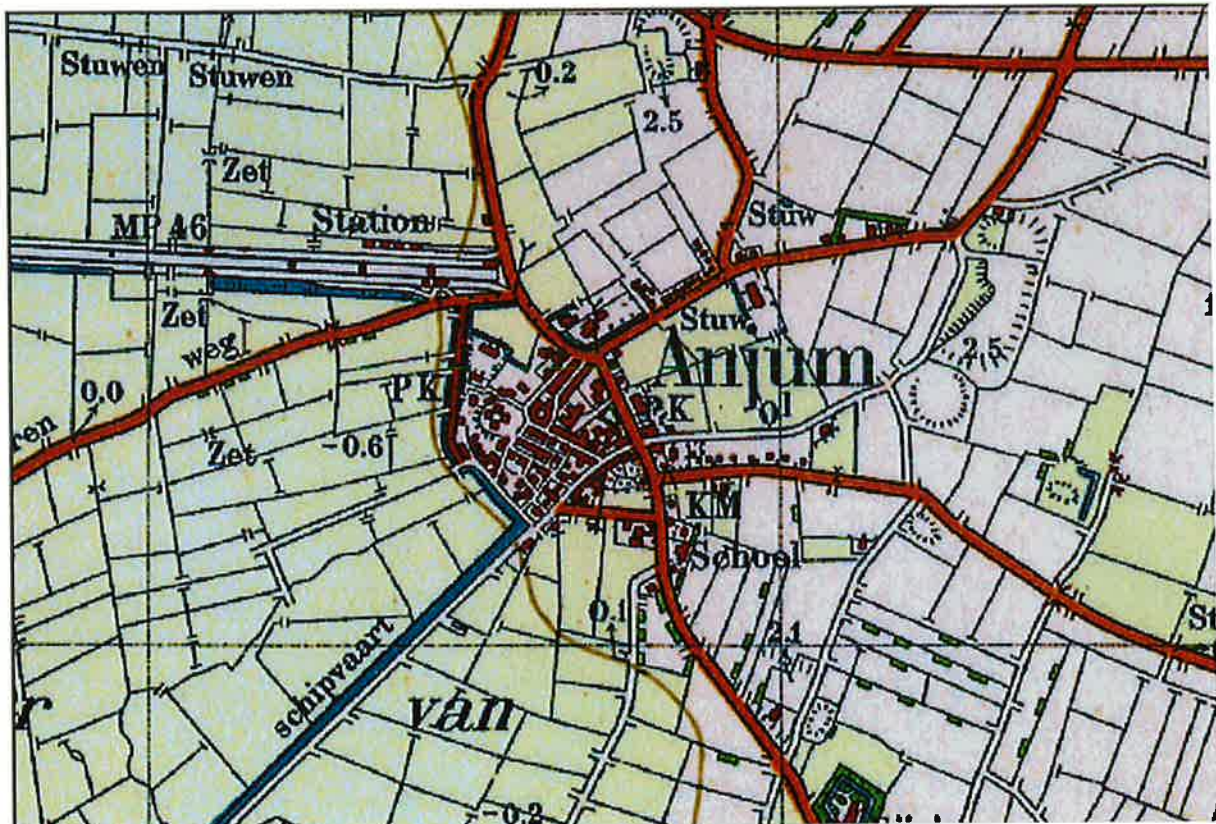
Uit de minuutkaart met ingekleurde functies (afb.) blijkt een en ander nog duidelijker. Bovendien is daarop te zien dat aan de buitenzijde van de kom, achter de bebouwingswanden langs de straten, grote groen ingerichte gebieden liggen.

schaal: 1:1000 = 10,0 m

Arjum

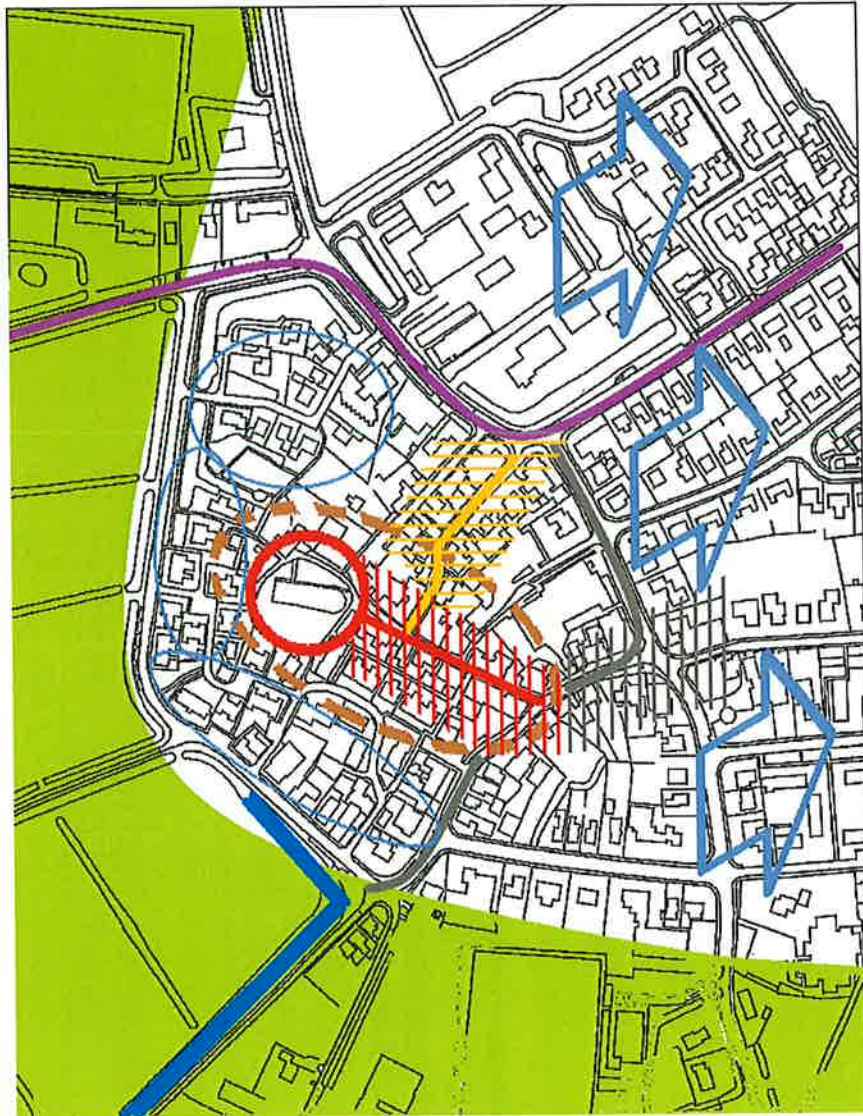
kerk / kerkhof	huis en werkplaats	(moes)tuin	singel	bouwland
pastorie / school / arnhuis	schuur / pakhuis	boomaard	vaart / gracht	weiland
huis	windmolen / werkplaats	erf		

Dat de bebouwing van de dorpskom zich tot de jaren '30 van de vorige eeuw bleef concentreren in de historische kom blijkt uit dit kaartbeeld van de Topografische kaart uit 1927 (afb.). Er is dan nog maar in beperkte mate gebouwd langs de bestaande uitvalswegen, en uitsluitend aan de oostkant van het dorp. Pas ná de Tweede Wereldoorlog komen hier structurele woonuitbreidingen tot stand.

In de oude dorpskom zelf vindt begin jaren '70 een ingrijpende sanering van een deel van de historische bebouwing plaats, waarbij deze wordt vervangen door moderne, qua beeld enigszins aangepaste woningen met een sterk afwijkend verkavelings- en ontsluitingspatroon. Dit betreft vooral gebieden op de noord- en zuidwestrand van de terp; de oudere hoofdstructuren van Tsjerkestrjitte en Foarstrjitte blijven daarbij overwegend intact. Daarbinnen vonden uiteraard voortdurend transformaties en nieuwe invullingen plaats, maar dit gebeurde overwegend pandsgewijs, zodat de structuurkenmerken behouden konden blijven.

Het schematische kaartbeeld (afb.) toont de diverse historische hoofdstructuurlijnen (met aanduiding van het daarbij behorende bebouwde gebied). Zichtbaar is dat de grootschalige uitbreidingen en lokale herstructureringen, die sinds het midden van de vorige eeuw in Anjum hebben plaatsgehad, zijn gesitueerd aan de buitenranden van de oorspronkelijke dorpsstructuur. Deze structuur vloeit rechtstreeks voort uit de ontstaansgeschiedenis als terpdorp, is sterk en nog goed herkenbaar aanwezig en kan als belangrijke drager van de ruimtelijke karakteristiek een belangrijk uitgangspunt vormen voor de inpassing van een nieuwe ontwikkeling zoals het bouwplan van NAM en MFA. Door aansluiting op de belangrijkste stedenbouwkundige kenmerken en een goed evenwicht tussen bestaand en nieuw kan deze nieuwe ontwikkelingsstap zich als vanzelfsprekend nestelen in het bestaande dorp.

-
- laag gelegen gebied
- hoogste terpedeelte
- handelsterp-structuur
- later deel terp-structuur
- buitenrand
- opvaart
- doorgaande weg
- uitbreiding/herstructurering na WO2

3 december 2013

Okko Kloosterman
adviseur stedenbouw en cultuurhistorie

Bronnen kaartmateriaal:
Archis / RCE
HisGis
Gemeente Dongeradeel